

Globalisaation harhat

Suomalaisen yhteiskuntatieteen 1990-luvun umpikuja*

ERKKI BERNDTSON

Globalisoituminen
vai amerikkalaistuminen?

Yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen painopisteet ovat jatkuvassa muutoksessa. Yksi 1970-luvun keskeisistä teoreettisen keskustelun kohteista oli valtio, 1980-luku oli postmodernismin aikaa ja nyt 1990-luvulla uudeksi muoti-ilmiöksi on kohoamassa globalisaatio (vrt. Waters 1995, 1).

Sinänsä mielenkiinnon kohdistumisessa globalisaatioon ei ole mitään ihmeellistä. Kansallisvaltioiden rooli tuntuu pienenevän nykymaailmassa ennen kaikkea talouden ja kulttuurin aloilla. Yritykset ja valuuttakeinottelijat horjuttavat kansallisvaltioita ja niiden talouksia siirtämällä tuotantoa ja rahaa maasta toiseen. Toisaalta teknologinen kehitys on muuttanut maailmanlaajuista kulttuuria, on sitten kyse ihmisten välisestä kommunikaatiosta tai yleisemmin kulttuurituotteiden leviämisestä.

Poliitikot pyrkivät epätoivoisesti pysymään muutoksessa mukana, mutta ovat menettäneet oteensa kehitykseen. Alueellinen taloudellinen integraatio ja yritykset lisätä kansainvälistä yhteistyötä ovat voimistumassa, mutta vielä aku-

asteellaan. Rajoja kunnioittamattomien ongelmien (saasteet, taudit, kansainvälinen rikollisuus) kontrolliin on olemassa vahvat intressit, mutta ongelmien luonne on hidastanut tätäkin yhteistyötä.

Talouden globalisoituminen lähti liikkeelle ennen kaikkea Yhdysvalloista, jossa talouselämän vaikutus politiikkaan on aina ollut suurempi kuin Euroopassa. Yhdysvaltain hegemonisen aseman vuoksi koko maailma on nyt vedetty kehitykseen mukaan. Samaten kulttuurin alalla johtoasemassa on ollut Yhdysvallat. Silicon Valley, McDonald's ja Hollywood ovat muokanneet maailmaa enemmän kuin kukaan haluaa myöntääkään. On vain loogista, että Yhdysvallat on myös voimakkaimmin vastustanut poliittisen kontrollin lisäämistä maailmassa, on sitten ollut kyse YK:n kehittämisestä tai kansallisen kulttuuriteollisuuden suojaamispyrkimyksistä.

Onko uudessa globalisaatiossa kyse amerikkalaistumisesta, yleisestä kansainvälistymisestä vai laadullisesti uudentalaisesta maailmankylän muodostumisesta (vrt. Hirst 1997) on vielä avoin kysymys. Yleistä kansainvälistymistä ei voida kieltää, vaikkakin tämä kansainvälistyminen koskettaa eri maita ja ihmisryhmiä hyvin eri lailla. Nykyisen kansainvälistymisen/globalisoitumisen suuntaa ohjaa kuitenkin tällä hetkellä vahvasti Yhdysvallat. Se näkyy myös tieteellisessä tutkimuksessa.

Talouden globalisaatio on useimmissa teollisuusmaissa johtanut talouden heikkenemiseen

*Kirjoitus on tarkistettu ja laajennettu versio Helsingissä 9.-10.1.1997 pidettyjen XXIX politiikan tutkimuksen päivien Muuttuva valtio – globalisaation haasteet avauspuheenvuorosta.

sekä työttömyyden ja budjettivajeen kasvuun. Kiristynyt taloudellinen tilanne on vuorostaan johtanut tieteellisen tutkimuksen merkityksen uudelleenarvointiin. Seurauksena on ollut tutkimusrahoituksen leikkauksia, akateemisen maailman rakennemuutoksia sekä vaatimuksia arvioida entistä tarkemmin yliopistojen ja tutkimuslaitosten toiminnan tuloksellisuutta. Näin on käynyt myös Suomessa 1990-luvulla.

Globalisaatio ja suomalaisen tiedeyhteisön uusi retoriikka

Suomalaisella tieteen kriisillä on kuitenkin myös omat kansalliset syynsä. Taustalla on varmasti todellisia ongelmia, jotka ovat suomalaisia tiedeyhteisöä vaivanneet, mutta muutoksen luonteeseen ovat välittömämmin vaikuttaneet Suomen poikkeuksellisen vakava taloudellinen lama ja siihen yhdistynyt uusi ideologinen ilmapiiri maassamme. Tämä vuorostaan on ollut sekä syy että seuraus vuoden 1987 poliittisesta käänteestä. Kun Suomessa yliopistot ja suuri osa muustakin tieteen rahoituksesta ovat valtiollaan kontrollissa, julkisen vallan puuttuminen tieteen kehitykseen on saanut muotoja, joita ei juuri muista maista löydä.

Ongelma on, että harvalla johtavalla poliitikolla on enää kunnollista näkemystä tieteen merkityksestä kansakunnalle (se pitäisi heille markkinoida!). Opetusministeriön poliittisin perustein valittu virkakoneisto taas ei useinkaan ole tehtäviensä tasolla (vrt. Wiberg 1995, 19). Seurauksena on järjetöntä tiedepoliittikkaa, jota ei paranna yliopistojen sisäinen tilanne. Koska parhaat tutkijat eivät yleensä ole kiinnostuneita hallinnon ylimoitetuista rutiineista (jotka taas ovat seurausta kasvaneesta hallintokoneistosta), yliopistojen sisäinen hallinto uhkaa jäädä muutamille poliitikkotutkijoille ja hallintohenkilöstölle.

Uusina tiedepoliittikan avainsanoina ovat tehokkuus, tulosvastuu, dynaamisuus, joustavuus, huippututkimus (ja -opetus) sekä kansainvälisyys. Sinänsä tavoitteissa ei ole mitään vikaa. Nehän ovat itsestäänselvyksiä, sillä tieteeseen on aina kuulunut sisäinen kritiikki ja tavoitteena on ollut *to boldly go where no one has gone before*. Vikaa on sen sijaan tavassa esittää tavoitteet ja tilanteessa, johon on päädytty tämän uuden tiedepoliittisen retoriikan kautta.

Kysehän on paljolti poliitikkojen ja virkamiesten retoriikasta.

Seurauksena ei olekaan ollut todellista tehokkuutta, joustavuutta ja kansainvälisyyttä, vaan näiden käsitteiden kaapuun puettujen itsekkäiden intressien ajamista. Hyvä esimerkki on kansainvälisyyden vaatimus, jonka avulla kansainvälinen tiede on asetettu suomalaisen tutkimuksen tason mittatikuksi. Samalla koko tiedeyhteisö haluttaisiin valjastaa Suomen kansainvälisen kilpailukykyyn ja kansallisten intressien ajajaksi. Todellinen tieteen kansainvälisyys on kuitenkin jotain aivan muuta (ks. Salomaa 1995).

Vaikea on myös ymmärtää huippututkimusideologiaa, jolla sekä hallinnon että tieteen byrokraatit haluavat nostaa eri tutkimusyksiköitä kilpailemaan keskenään. Retoriikan ydin ei ole pelkästään joidenkin palkitseminen, vaan myös toisten syyllistäminen. Keinoja, joiden mielekkyyttä on vaikea nähdä elävän tieteellisen kulttuurin kannalta (Alestalo 1995). Kyseessä onkin byrokraatian taipumus korostaa omaa tärkeyttään ja joidenkin tutkijoiden pyrkimys lisätä omaa tulospalkkaustaan ja ulkoista statusaan.

Joustavuus taas on merkinnyt lähinnä virkojen leikkauksia ja vakinaisten virkojen muuttamista määräaikaisiksi. Tämänkin pelin logiikka on vaikea ymmärtää, kun useimmat yliopistojemme laitokset ovat kansainvälisesti vertailun pieniä. Ajatellaan vaikka politiikan tutkimusta. Kun muissa pohjoismaissa alan johtavissa laitoksissa opetushenkilökunnan määrä liikkuu yli neljässäkymmenessä, meillä jäädään reilusti alle kahdenkymmenen. Miten tässä tilanteessa laitokset voivat edes kuvitella kehittävänsä opetusta (perusopetus, jatkokoulutus, ulkomaalaisten opetus), tutkimusta ja pitää yllä aktiivisia kansainvälisiä kontakteja, on kysymys, jota ei ilmeisesti edes saa kysyä.

Kaiken kruunaa sitten tulosneuvottelujen käyminen.

Opetusministeriö käy näitä yliopistojen kanssa, ja näissä käydään omia tulosneuvotteluja sitten eri tasoilla. Aikaa kuluu ja kaikki huijaut toisiaan. Opetusministeriön ja yliopistojen suhde on alkanut muistuttaa entistä enemmän vanhaa Neuvostoliiton ja Suomen välistä suhdetta kaikkine suomettumisen varjopuolineen (ks. Berndtson 1991).

Kysyä vain voi, kuinka monta tieteellistä läpimurtoa ja todellista innovaatiota on tehty tilaustyönä (vrt. Althusser 1979, 36). Kun innovatiivisimmat liikeyritykset ovat jo kauan sitten luopuneet tulosjohtamisesta (vrt. Willner 1995, 106-107), Opetusministeriö seisoo sen takana yhtä voimakkaasti kuin Neuvostoliitto aikoinaan kehitti suunnitelmatalouttaan.

Tätä uutta suomalaisen tieteen sisällissotaa (edellisestä sisällissodasta 1970-luvulla, ks. Heiskanen 1983) on nyt käyty vaihtelevalla menestyksellä viime vuodet. Taistelu on kuitenkin hajautunut pieniksi yhteenotoiksi siellä täällä ja eri osapuolet ovat vältelleet todellista konfrontaatiota. Pieniä voittoja ja tappioita on luonnollisesti eri osapuolille tullut. Suurin ongelma kuitenkin on, että tämän asemasodan ja siihen liittyvän resurssien hukkaamisen vaikutukset tulevat näkymään vasta tulevaisuudessa. Kun suomalaista tiedettä olisi pitänyt voimakkaasti kehittää vastaamaan globalisaation vaatimuksiin, aika on käytetty omien intressien puolustamiseen.

Tiedepolitiikan hegemoninen ideologia työntää kuitenkin julkisuuteen kuvaa tutkimuksen ja opetuksen kehittymisestä, yliopistojen ja tiedeinstituutioiden toiminnan tehostumisesta sekä tieteellisen työn tärkeydestä. Yksityiskeskusteluissa tutkijat kuitenkin nauravat tulosindikaattoreille, vaikka ovatkin pakotettuja niiden käyttöön alistumaan. Määräaikaisten virkojen tärkeyttä ei kukaan halua julkisesti asettaa kyseenlaiseksi, mutta jokainen tietää, että todelliset huippututkijat eivät niitä edes suostu ottamaan vastaan (Wolfe 1996, 64). Suomalaisen yliopistojen henkinen tila on tänään huonompi kuin koskaan aikaisemmin. Ideologian ja todellisuuden välinen kuilu kasvaa koko ajan.

Suomalaisen tiedemaailman globalisaatio – yhdysvaltalaisen yliopiston malli?

Yhdysvaltain keskeistä asemaa kulttuurin globalisaatiossa kuvaa hyvin, että suomalaisesakin tiedepoliittisessa keskustelussa tavoiteltavaksi malliksi on useimmiten otettu amerikkalaiset yliopistot (ks. esim. Wiberg, toim. 1995). Monessa mielessä amerikkalaiset huippuyliopistot ovatkin erinomaisia instituutioita ja parempia kuin useimmat eurooppalaiset yliopistot. Monet niistä ovat kuitenkin tutkimus-

yliopistoja, joiden painopiste on tutkimuksessa ja jatkokoulutuksessa. Perustutkintoon tähtäävä opetus on näissä yliopistoissa sen sijaan usein jopa huonosti järjestetty.

Euroopassa taas yliopistojen opetuksen painopiste on perinteisesti ollut perustutkinnossa. Näinhän on myös edelleen Suomessa. Amerikkalaisen tutkimusyliopistomallin seuraaminen veisikin opetuksen painopisteen muuttamiseen, huippujen kouluttamiseen.

Eri asia sitten on, onnistuisiko se käytännössä. Suomessa on 20 korkeakoulua, Yhdysvalloissa melkein 3700. Suomessa on vähän yli 130 000 korkeakouluopiskelijaa, Yhdysvalloissa 14,4 miljoonaa. Suomessa on päätoimisia yliopisto-opettajia noin 6900, Yhdysvalloissa 833 000 (ks. Yhdysvaltain osalta, Finn ja Manno 1996).

Yhdysvalloissa huiput nousevat esiin kilpailun tuloksena, siellä on "varaa" antaa osan tutkijoistakin hävitä kilpailussa. Suomessa taas tarvittaisiin pikemminkin luovaa yhteistyötä tutkijoiden välillä. Amerikkalaisen mallin seuraaminen johtaisikin pian vakaviin ongelmiin maamme korkeakouluissa (vrt. Cairns 1975).

On myös muistettava, että amerikkalaisten yliopistojen ongelmat ovat viime aikoina kasvaneet. Kustannukset ovat kohonneet rajusti, opiskelijoiden perusvalmiudet opiskeluun ovat huonontuneet amerikkalaisen koululaitoksen rappeutumisen myötä, eivätkä yliopistot muutenkaan ole niin dynaamisia kuin suomalaisesta keskustelusta saattaisi päätellä (ks. esim. Finn ja Manno 1996; Wolfe 1996). Päinvastoin, niissä on aivan samanlaisia sisäisiä ongelmia kuin suomalaisissakin yliopistoissa.

Amerikkalaisia yliopistoja ei voi myöskään irrottaa amerikkalaisesta kulttuurista, johon kuuluu olennaisena osana "tähtien" synnyttäminen, on sitten kyse tieteestä, talouselämästä, viihdeteollisuudesta tai urheilusta. Tässä mielessä ei ole ongelmatonta siirtää huippututkimus- ja tulospalkkausideologiaa Suomen korkeakouluihin, koska se pikemmin luo esteitä tutkijoiden väliselle yhteistyölle kuin poistaa niitä.

Kun Yhdysvalloissa tehokkuuden kannustimena nähdään pääsääntöisesti raha, on muistettava, että raha on siellä myös symboli. Ihmisten elämäntapa muodostuu suorittamisen, tuloksen, voittamisen ja häviämisen logiikan kaut-

ta: *winning is not the most important thing, it's the only thing*. Raha mittaa ihmisen arvon. Huippuyritysjohdajien, professorien tai huippu-urheilijoiden palkkojen tärkeä osa on niihin liittyvä status. Kun amerikkalainen koripalloilija Michael Jordan teki viime kesänä tähän asti parhaimman pelaajasopimuksen alallaan, 30 miljoonaa dollaria yhdestä pelikaudesta, kyse oli myös viestistä: olen parhaiten palkattu pelaaja, koska olen paras pelaaja.

Amerikkalaiseen kulttuuriin liittyy myös toinen kilpailuun kytkeytyvä ongelma, näennästekeminen. Charles A. Beard kuvasi asiaa jo 1930-luvulla eräässä kirjoittamassaan muistiossa seuraavasti:

”A third external aid to intellectual fruition is leisure – not an occasional sabbatical year, not a hot summer now and then, not a few days off every now and then, but prolonged, undisturbed, self-controlled leisure. It was in 1837 that Charles Darwin began his work on the transmutation of species; in 1842 he moved to Down where he lived quietly the rest of his days; the *Origin of Species* appeared in 1859. Had Darwin lived in the United States he might have been a successful manufacturer of corsets or died gradually as professor of Zoology and curator of the museum in the University of Weissnichtwo. One great trouble with us in America, in universities and outside of them, is our faith in ‘doing something’. We are always going from one place to another, producing more goods today than yesterday, getting out more monographs, doing more ‘research’, heaving up great piles of printed matter. We have little faith in the immeasurable, the imponderable, and the valueless – the things that have contributed immortality to every civilization that has appeared on this planet.” (Beard, n.d.).

Olisikin pikemmin kannustettava eurooppalaista perusteellisuutta kuin amerikkalaista tekemistä tekemisen vuoksi (vrt. Miller 1990). Yhteiskuntatieteissä amerikkalainen tutkimus onkin jo selvästi innovaatiivisuudessaan menettänyt otteensa eurooppalaiselle tutkimukselle. Amerikkalainen tutkimus vaikutti vahvasti Euroopassa toisen maailmansodan jälkeen, mutta on 1970-luvulta lähtien joutunut toteamaan eurooppalaisen yhteiskuntatieteen ajaneen sen ohi, ainakin jos tarkastellaan asiaa huipputut-

kijoiden (*sic!*) kautta. Ainakaan yhteiskuntatieteissä ei ole mitään syytä matkia amerikkalaista mallia. Pikemminkin pitäisi miettiä miten eurooppalaiseen yhteiskunnalliseen ajatteluun liittyvää kulttuuriperintöä voitaisiin parhaiten kehittää eurooppalaisista lähtökohdista.

Luonnontieteet ongelmina yhteiskuntatieteille

Tieteen amerikkalaistumisessa on myös se ongelma, että yhdysvaltalaisessa tiedepolitiikassa luonnontieteet ovat toisen maailmansodan jälkeen näytelleet pääroolia. Tosin yhteiskuntatieteetkin onnistuttiin nostamaan luonnontieteiden rinnalle legitimeiksi akateemiseksi oppiaineiksi 1950-luvulla, mutta tämä tapahtui osin luonnontieteellisellä retoriikalla. Kun tuo retoriikka mureni yhteiskuntatieteiden sisäisen kritiikin kautta 1960-luvulla, yhteiskuntatieteet ovat joutuneet vaikeuksiin. Ne ovatkin osin yrittäneet vastata tilanteeseen, omaksumalla luonnontieteilijöiden tapoja organisoida tutkimusta ja arvioida tutkimuksen tuloksia. Nyt näitä samoja menetelmiä halutaan tuoda myös Suomeen.

Yhteiskuntatieteet ovat kuitenkin erilaisia kuin luonnontieteet, eikä tätä eroa valitettavasti vieläkään kunnolla ymmärretä poliitikkojen, tutkimuksen rahoittajien eikä luonnontieteilijöiden tahoilla. Mikä sopii luonnontieteille ei välttämättä sovi yhteiskuntatieteille.

Keskeinen ero luonnontieteiden ja yhteiskuntatieteiden välillä on jälkimmäisten vahva kulttuurisidonaisuus, mikä tekee kansainvälisen ja kansallisen tutkimuksen välisen suhteen monessa mielessä vaikeaksi. Yhteiskuntatieteet ovat aina osa kansallista keskustelua, minkä vuoksi niissä on myös usein kirjoilla suurempi merkitys kuin luonnontieteissä, joiden tulokset julkaistaan pääasiassa artikkeleina.

Yhteiskuntatieteet ovatkin käytännöllisiä tieteitä aristotelisessä mielessä, ne ovat osa tutkimuskohdettaan. Sen vuoksi niiden yhteiskunnallinen hyväksyttävyyys joutuu paljon kovemmalle koetukselle kuin luonnontieteiden tulokset. Yhteiskuntatieteiden luonteesta johtuu myös, että nuorten tutkijoiden tutkimustulokset eivät aina ole kovinkaan merkittäviä. Aristoteles kirjoittikin aikoinaan politiikan tutkimuksesta, ettei se sovi nuorille, koska heiltä puut-

tuu elämänkokemusta, joka vasta auttaa ymmärtämään politiikan lähtökohtia (Aristoteles 1976, 65–66).

Vaikka Aristoteleen väitettä ei ole syytä ottaa kirjaimellisesti nykyaikana, hänen väitteensä on kuitenkin totuuden siemen. Pitäisi myös olla miettimisen arvoinen ongelma, miten yhteiskuntatieteiden ero tässä suhteessa luonnontieteisiin otetaan huomioon jatkokoulutuksessa. Luonnontieteiden mallin mukaiset tutkijakoulut eivät välttämättä toimi kovinkaan hyvin yhteiskuntatieteissä. Nuorten yhteiskuntatieteilijöiden on usein annettava itse tehdä virheensä.

Mitä on hyvä yhteiskuntatiede?

Mitä hyvä tutkimus yhteiskuntatieteissä siten voisi olla ja pitäisikö sen laatua voida mitata? Useimpien laadukkaan tutkimuksen vaativien mielestä tutkimuksen lähtökohtina pitää olla vain ja ainoastaan mahdollisimman pätevä yhteiskunnan selittäminen ja uusien innovatiivisten teorioiden luominen.

Tämän jälkeen tutkimusta voidaan arvioida joko erilaisilla määrällisillä indikaattoreilla (julkaisujen lukumäärä, tutkijoihin kohdistuvat viittaukset) tai mieluummin laadullisilla alan asiantuntijoiden arvioilla.

Arvioinneilla tuskin kuitenkaan koskaan päästään kaikkia tyydyttäviin tuloksiin. Toisaalta erilaisten arvioiden käyttö on varmasti parempi kuin täysin arvioimaton tilanne, vaikkakin, kuten kaikki tutkijat tietävät, tieteeseen on jo sisäänrakennettuna muiden töiden evaluatio. Uusi tiedepoliittinen retoriikka on vain halunnut hämärtää tämän perustosiasian, kun hallinto on halunnut löytää tarkasti mitattavia indikaattoreita päätöstensä tueksi.

Arvioinnit eivät sinänsä saisikaan olla tiedepolitiikan perustana, vaan tieteen rahoituksesta päättävillä täytyisi olla kyky ymmärtää eri tieteenalojen merkitys ja tärkeys yhteiskunnan toimivuuden kannalta. Jos näistä asioista ei ole ymmärrystä päättäjien keskuudessa, hyvillään indikaattoreilla ei juuri ole merkitystä. Täysin epäinnovatiivinen tutkimus täysin epäinnovatiivisessa tiedeyhteisössä tuottaa julkaisuja, sitaatteja ja kehuja arvioita siinä missä innovatiivisetkin yhteisöt.

Yhteiskuntatieteiden käytännöllisestä luon-

teesta johtuu, että innovatiivisuus niissä on aina kytketty yhteiskunnalliseen keskusteluun, sen suuntaamiseen uusille urille, uusiin tulkintoihin yhteiskunnasta ja uusien ratkaisujen antamiseen koetuille ongelmille. Innovatiivisuus ei voi olla pelkästään tieteen sisäinen asia. Onko Suomessa harjoitettava politiikan tutkimus hyvää, jos se ei pysty vaikuttamaan millään lailla politiikkaan ja sen seurauksiin maassamme tai edes herättämään yhteiskunnallista keskustelua?

Innovatiivinen yhteiskuntatieteellinen tutkimus on aina kummunnut tutkijoiden kokemista yhteiskunnallisista ongelmista. Alexis de Tocqueville oli kiinnostunut Ranskan kohtalosta demokratisoituvassa maailmassa, Marx oli sitoutunut työväenluokan taisteluun kapitalisoituvassa maailmassa ja Weber tunsu huolta kapitalismin kohtalosta byrokratisoituvassa maailmassa. Kun amerikkalainen yhteiskuntatiede on ollut innovatiivisimmillaan, sillä on ollut selvät yhteiskunnalliset päämäärät. Vuosisadan alun amerikkalainen politiikan tutkimus oli lähellä progressiivista liikettä ja nykytutkimuksessa edelleen voimakkaasti vaikuttava poliittisen kulttuurin käsite sai alkunsa fasismin ja kommunismin uhasta. Esimerkkejä voisi helpposti keksiä loputtomiin.

Jos yhteiskuntatieteilijöitä eivät elähdytä yhteiskunnalliset ongelmat ja halu ratkaista niitä, tutkimus ei tule olemaan innovatiivista. Tämä ”yhteiskuntatieteen henki” on myös osittain vastakkainen vaatimuksille rahallisista intenteistä tutkimuksen kehittäjänä. Totta kai raha on ensiarvoisen tärkeää myös yhteiskuntatieteelliselle tutkimukselle, mutta jos se on päällisin motiivi tutkijalle, on syytä epäillä hänen kiinnostustaan yhteiskunnallisia kysymyksiä kohtaan.

Suomi tarvitsisi eurooppalaisista lähtökohdista lähtevän luonnontieteisiin selvän eron tekevän yhteiskuntatieteellisen tutkimuspolitiikan. Globalisaatio pitäisi ottaa haasteena, joka lisää tutkimuksen tarvetta, eikä uhkana, joka saa poliitikot leikkaamaan tutkimusresursseja. Tässä tehtävässä tarvitaan enemmän yhteistyötä kuin kilpailua.

LÄHTEET

- Alestalo, Marja (1995): Yliopisto tulosnormien kahleissa. Teoksessa Matti Wiberg (toim.), *Yliopisto uusiksi!* Gaudeamus, Tampere, s. 137-154.
- Althusser, Louis (1979): Tämä ei enää saa jatkoa Kommunisisessa puolueessa. Teoksessa Louis Althusser, Jean Ellenstein ja Georges Marchais, *Puolue tienhaarassa*. Osuuskunta Ihmiskunta, Lahti.
- Aristotle (1976): *Ethics*. Penguin Books, Harmondsworth.
- Beard, Charles A. (n.d): *A tentative report on conditions favorable to creative work in political science*. The Charles A. Merriam Papers, Box CXXVI, folder 21. The Joseph Regenstein Library, Department of Special Collections, The University of Chicago.
- Berndtson, Erkki (1991): Finlandization: Paradoxes of External and Internal Dynamics. *Government and Opposition* 26:1, s. 21-33.
- Cairns, Alan (1975): Political Science in Canada and the Americanization Issue. *Canadian Journal of Political Science* 8:2, s. 191-234.
- Finn, Chester E. ja Manno, Bruno V. (1996): Behind the Curtain. *The Wilson Quarterly* 72:4, s. 44-53.
- Heiskanen, Ilkka (1983): Epilogi: yhteiskuntatieteet, käytännön yhteiskuntateoria ja maamme älyllinen ilmasto. Teoksessa Jaakko Nousiainen ja Dag Anckar (toim.), *Valtio ja yhteiskunta. Tutkielmia suomalaisen valtiollisen ajattelun ja valtio-opin historiasta*. WSOY, Juva.
- Hirst, Paul (1997): Challenges of Globalization to the Nation State. *Politiikka* 39:1. s. 3-13.
- Miller, Stuart (1990): *Understanding Europeans*. John Muir Publications, Santa Fe.
- Salomaa, Arto (1995): Kansainvälistyminen. Teoksessa Matti Wiberg (toim.), *Yliopisto uusiksi!* Gaudeamus, Tampere,.
- Waters, Malcolm (1995): *Globalization*. Routledge, London.
- Wiberg, Matti (1995): Yliopisto-ongelmat, teoksessa Matti Wiberg (toim.), *Yliopisto uusiksi!* Gaudeamus, Tampere.
- Wiberg, Matti, toim. (1995): *Yliopisto uusiksi!* Gaudeamus, Tampere.
- Willner, Johan (1995): Luokallejääneiden salaliitto? Yliopistot näennäisekonomismin kourissa, teoksessa Matti Wiberg (toim.), *Yliopisto uusiksi!* Gaudeamus, Tampere.
- Wolfe, Alan (1996): The Feudal Culture of the Post-modern University, *The Wilson Quarterly* 72:4, s. 54-66.